

Е.Е. Мінкєвич

**Відантропонімі та відетнонімі назви тюркського
походження в гідронімії межиріччя Дунаю та Дністра
(Буджак)**

Номінація географічного об'єкта за його зв'язком з певною людиною (групою людей) належить до найдавніших та найпродуктивніших моделей, представлених у різних топонімічних системах (див., наприклад [2:21]).

В гідронімії Буджака широко представлені відантропонімі назви різного походження - українські: ерик Ганзя, Йоськин жолобок, Маркова плавня, урочища Костєво та Мойсєєво; молдавські - озеро Гедеона Маре (особове ім'я Гедеон + маре *великий*, балка Гинкулова < прізвище Гинку, Вале Гогія (вале *долина* + прізвисько Гог *дурень*), тюркські - озеро Муртаза, гирло Суліман. Але якщо серед слов'янських та східнороманських антропогідронімів представлені назви від різних типів антропонімів - особових імен, прізвищ, прізвиськ, то в гідронімії тюркського походження чітко виділяються передусім утворення від особових імен. Набір імен, використовуваний народами, що сповідують іслам та християнство, в абсолютній більшості не співпадає, а невеличка група імен спільного походження має різне фонетичне оформлення (пор. Абрам -

Ібрагім, Мусій - Муса). Внаслідок цього не виникає проблеми розмежування гідронімів тюркських - з одного боку, і слов'янських та східнороманських - з іншого.

В гідронімії межиріччя Дунаю та Дністра чимало назв, що походять від тюркських особових імен та мікроетнонімів. Так, назва лиману Муртаза (частина лиману Шагани), згадуваного як озеро Муртаза (Карта 1799), оз. Муртаса (Карта 1788), а також оронім балка Муртаза, походять від тюркського імені Мюртаза (особу з таким іменем згадує Евлія Челебі [15:115], в книзі якого описується Буджак).

Назва балка Мансиры (Карта 1819), л. пр. Чаги, в молдавській передачі Вале Мансыра (Карта 1825), вона ж Мансыра [11:363], а також ойконім Манзыр на однойменному урочищі [9:№25] походять від імені Мансур [10:491]. Гідронім Вале Касим, л. пр. Могильника (Карта 1820) або В.Касым (Карта 1827), вона ж р.Касим [8:242] походить від особового імені Касим [10:478]. Балка Омар, притока р. Каплани (Карти 1819, 1820, 1827), названа за іменем Омар, що активно вживається тюркомовними народами. А назва одного з гирл Дунаю - Сулиман - від імені Сулейман: на давніх картах добре видно, як збережена передньорядність голосних відповідно до тюркських форм імені *Suleyman* [12:797]: Сюлюман (Карта 1775), Сулюман, Селеман (Карта 1792). Від тюркського імені Мамбет < Мухаммад [10:496] одержала назву й р.Мамбет.

Твірною базою гідронімів могло бути також сполучення особового імені з титулом чи означенням: б. Кармомет (Карта 1817), Карамахмет (Карта 1827) від тюрк. кара *чорний* та Махмет - варіант імені Мухаммад, пор. ще Каракасим дере, л. Алкалії. У назві балки Муса - Мурза (басейн р. Ялпук) перша частина утворена від імені Муса, а друга - тюрк., араб.-перс. титулу мурза, мирза *emirrada* [12:12]. Назва р. Алліяга (Карти 1827, 1856), що впадає в оз. Китай, пов'язана з іменем Алі та титулом ага *господин* [12:3].

Від цього ж імені та титулу бей *господин* [12:6] походить назва лиману Алибей улу (Карта 1775 та 1817), пор. тур. ılı *великий, видатний* [12:879]. Назва протоки Осамбея [3 :23] ймовірно походить від імені Гасан + бей, пор. особове ім'я Гасан, Хасан. Сполучення особового імені й знання наявне і в назві озера (лиману) Аджибраим (Карта 1856), Аджи браим (Карта 1817), Гаджибраим (Карта 1819), Хаджи-Ибраим (Карта 1815 < хаджи *правовірний мусульманин, що відвідав Мекку*, пор. тур. hacı [12:372]. Зауважимо, що проміжною ланкою між гідронімом та озо

бовим ім'ям міг бути ойконім - назва поселення. Наприклад, с. Гасани, нині с.Первомайське, на карті 1856 р. згадане як Гасан Аспача (Гасанство), звідси й назва затоки лиману Катлабух Асан Спаха, або Гасанский залив [3:26]. Пор. також сучасні назви сусідніх гідрооб'єктів, похідних вже від ойконіма Гасани: Гасанская Вершина, Гасанский залив, Гасанская плавня, Гасанский пруд (матеріали топонімічних експедицій). Друга частина назви Гасан Спаха походить від військового звання (титулу). пор. болг. спахия *турецький феодал* [1:624], молд. спахи *турецький вершник* [7:595]

Наявність щільного шару тюркських назв на території Буджака дає можливість вбачати навіть у, здавалось би, цілком прозорих слов'янських утвореннях пізніше перероблення топонімічних тюркізмів. Так, протока Гусейн у гирлі Дунаю (Карта 1856), поза всяким сумнівом, названа під імені Гусейн, Хусейн, а от канал Гусево, поблизу міста Вилкова, чию назву місцеві жителі пояснюють легендою, що начебто в цьому місці сплачували туркам данину гусями, має нібито явно слов'янську назву. Проте більш рання форма з посесивним суфіксом -ов- Гусинов ерик (Карта 1830) дозволяє виводити гідронім з антропоніма. Звукова трансформація в цьому випадку могла бути результатом вторинного зближення антропоніма з апеллятивом гуси.

Крім відантропонімічних утворень, в топонімії Буджака досить репрезентативною є група назв, похідних від тюркських мікроетнонімів. За даними О.П.Харюкова, їх близько 70 [14:43]. Значна частина цих назв описана й проаналізована у публікаціях І.В.Дрона та О.П.Харюкова [3:13; 14:43]. Але від тюркських родоплемінних назв, гадаємо, походить також низка інших гідронімів Буджака, більшість з яких раніше вважалася «темними» назвами або інакше етимологізувалася. Спираючись на словник тюркських родоплемінних назв І. Н.Лезіної та О.В.Суперанської [5], можемо поповнити перелік тюркських відетнонімних гідронімів межиріччя Дунаю та Дністра. Як вважають автори словника, «жодне серйозне ономастичне дослідження в Росії, Україні, Греції, Румунії та інших країнах, де були тривалі зв'язки з тюркомовними населенням, не може здійснюватися без долучення цього особливого, специфічного лексичного фонду» [5:6].

Отож розглянемо деякі з гідронімів, що мають у своїй основі родоплемінні назви. Назва озера Адана, що знаходиться праворуч Дністра нижче р. Ботни (Карти 1819, 1825, 1855 та ін.) може бути зіставлена з

родоплемінною назвою адан [5:62], ручай Акбота басейну р. Ялпук - з ак бото [5:68], балка Алкази в с.Червоноармійське - з алакоз, алакуз [5:74, 77]. Назва річки Джарджаут, лівої притоки р. Китай, походить від мікроетноніма джалджиут, джалджуут [5:157, 164]. Щодо назви річки Джунтукан, басейну р.Ялпуг, пор. з мікроетнонімом джунду [5:164]. Гідронім Жепар або Жапар < жапар, джапар [5:157, 179]. Назва балки Карлик басейну р. Лунги формально схожа на слов'янську, але враховуючи частотність тюркських назв цього регіону, слід пов'язати її із тюркською родоплемінною назвою карлык, кырлык, карлук [5:223, 281]. Можливо, з тюркськими мікроетнонімами пов'язані також назви: протока Караул, Караула, Караулио в дельті Дунаю, пор. караул, каравул, кара-уй-ли [5:220, 221]; балка Татанар, Татанары (ліва притока р.Ботна), оз.Татанир в дельті Дунаю - пор. з татанар [5:364]; р. Токуз, Токузи басейну Когильника < токуз [5:382]. Походження назви балки Топал, лівої притоки р. Ялпуг, на нашу думку, пов'язана з родоплемінною назвою групи кримських татар - топал [5:385], хоча М.К.Могилянський пропонував мотивацію цього гідроніма *грязовой источник* [6:53]. Назва урочища Шаболат на березі Чорного моря (звідси й Шаболатский залив) може бути зіставлена з мікроетнонімами шаболот, шаволот [5:442]. Безсумнівно з родоплемінною назвою пов'язаний і гідронім Кара-Туркмен басейну р. Лунги [9:1394]

Як бачимо, в гідронімії межиріччя Дунаю та Дністра існувала й значною мірою дотепер збереглася певна кількість назв, похідних від тюркських особових імен та родоплемінних назв, що створює особливий топонімічний колорит цього регіону.

1. Болгарско-русский словарь,- М., 1975.
2. Бучко Д.Г. Кілька уваг про принципи номінації в ойконімії України//Ономастика та етимологія: Зб. наук. праць на честь 65-річчя І.М.Железняк.- К.,1997.
3. Дрон И.В. Некоторые вопросы гагаузской топонимии Молдавской ССР// Советская тюркология.-1983.-№ 5.
4. Еремия А.И. Географические названия рассказывают.- Кишинев, 1982.
5. Лезина И.Н., Суперанская А.В. Ономастика: Словарь-справочник тюркских родоплеменных названий.-М.,1994.-Ч.І-ІІ.
6. Могилянський Н.К. Географический очерк Бессарабии.-Кишинев,1910.
7. Молдавско-русский словарь.-М.,1961.
8. Словник гідронімів України.- К.,1979.
9. Список населенных мест Бессарабской области.-Одесса,1861.-Т.ІІІ.

10. Справочник личных имен народов РСФСР.-М.,1979.
11. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака. - Аккерман, 1899.
12. Турецко-русский словарь.- М.,1977.
13. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка.-М.,1987.-Т.Ш.
14. Харюков А.П. Татаро-ногайская топонимия Буджака. Советская Приду-найщина//Питання ономастики Південної України.-К. ,1984.
15. Челеби Эвлия. Книга путешественника: Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII в. (Земли Молдавии и Украины).- М., 1961.

Карты

- Карта 1775 - Генеральная карта Молдавии, Валахии, Бессарабии 1775,- ЦДБІА, ф.ВУА, спр. 2033.
- Карта 1788 - Карта части Молдавии и Бессарабии с показанием квартир. 1788.-ЦДБІА, ф.ВУА, спр. 2468.
- Карта 1798 - Карта части России к юго-западу с частью сопредельных к оной соседствующих земель, 1798.-ЦДБІА, ф.ВУА, спр. 20154.
- Карта 1799 - Атлас, содержащий генеральную карту полуденной России, 1799.-ЦДБІА, ф.416, спр. 230.
- Карта 1815 - Карта части Бессарабии от Браилова до Аккермана с показанием устьев Дуная. 1815.-ЦДБІА, ф.ВУА, спр. 21231.
- Карта 1817 - Карта Бессарабии, Молдавии, Валахии и части земель к оным принадлежащим. Соч. при военно-топографическом депо в 1817 г.-ЦДБІА, ф.ВУА, спр. 20199.
- Карта 1819 - Генеральная карта Бессарабии собственно так называемой, или Буджака, 1819 г.-ЦДБІА, ф.ВУА, спр.20698.
- Карта 1820 - Генеральная карта Бессарабской области, составленная при главном штабе 2-ой Армии с инструментальной съемки офицеров квартирной части 1820 г.-ЦДБІА, ф.ВУА, спр. 20697.
- Карта 1825 - Генеральная карта части Бессарабской области, 1817-1828 гг.-ЦДБІА, ф.ВУА, спр. 21234.
- Карта 1827 - Генеральная карта Бессарабской области составлена из брульонов военно-топографической съемки с 1817-1827 гг.-ЦДБІА, ф.ВУА. спр. 20699. Карта 1830 - Карта Черного моря от Джанштейского до Килийского устья р. Дуная. 1830.-ЦДБІА, ф.419, спр.232.
- Карта 1855 - Военно-топографическая карта Херсонской губернии. 1855,- ЦДБІА, ф.ВУА, спр. 21514.
- Карта 1856 - Военно-топографическая карта Бессарабии. 1856.-ЦДБІА, ф.ВУА, спр. 21238.